HOOFDSTUK 4

Surplus, marktfalen en overheid

Economie · havo 5

IN DIT HOOFDSTUK LEER JE:

Surplus zien in een marktgrafiek

Externe effecten en toekomstige generaties

Collectieve en quasi-collectieve voorzieningen

Hoofdstukoverzicht

Centraal examen · D6.6, D7.10, D8, A

Je onderzoekt wie voordeel van ruil heeft en welke maatschappelijke gevolgen buiten een marktprijs kunnen vallen. De hoofdstukbronnen over bekers, waterbeheer en toezicht zijn fictief. Surplus en beleidsingrepen behandel je op havoniveau verbaal en grafisch; je rekent geen oppervlakte of beleidsevenwicht uit.

In dit hoofdstuk leer je:

4.1 Surplus zien in een marktgrafiek

Ik kan consumentensurplus en producentensurplus grafisch herkennen en veranderingen verbaal verklaren.

4.2 Externe effecten en toekomstige generaties

Ik kan marktfalen door externe effecten en het negeren van toekomstige generaties verklaren.

4.3 Collectieve en quasi-collectieve voorzieningen

Ik kan verklaren waarom de overheid collectieve en quasi-collectieve goederen organiseert of de markt voorwaarden geeft.

4.4 Minimumprijzen en maximumprijzen

Ik kan verbaal en grafisch verklaren hoe bindende prijsgrenzen tekorten, overschotten en verdelingsvragen veroorzaken.

4.5 Belastingen, subsidies en productiequota

Ik kan beleidsinstrumenten grafisch en verbaal verbinden met prikkels, productie en externe effecten.

4.6 Marktmacht en markttoezicht

Ik kan de functies van ACM, AFM en kartelverboden verbinden met concurrentie, consumentenbelangen en welvaart.

Bron EC04-A · Bekers op het station

Fictieve HELDER-oefengegevens · Oorspronkelijke context voor HELDER. Bedragen, personen, instellingen en landen zijn fictief tenzij anders vermeld.

(1) Een fictief station verkoopt herbruikbare bekers. De grafiek geeft de betalingsbereidheid van kopers (vraaglijn) en de minimale aanbiedingsprijs van verkopers (aanbodlijn). De markt is volledig concurrerend; alle verhandelde bekers gaan naar kopers met de hoogste betalingsbereidheid. Er zijn in deze bron geen externe effecten. Het marktevenwicht ligt bij 60 bekers en € 6 per beker.

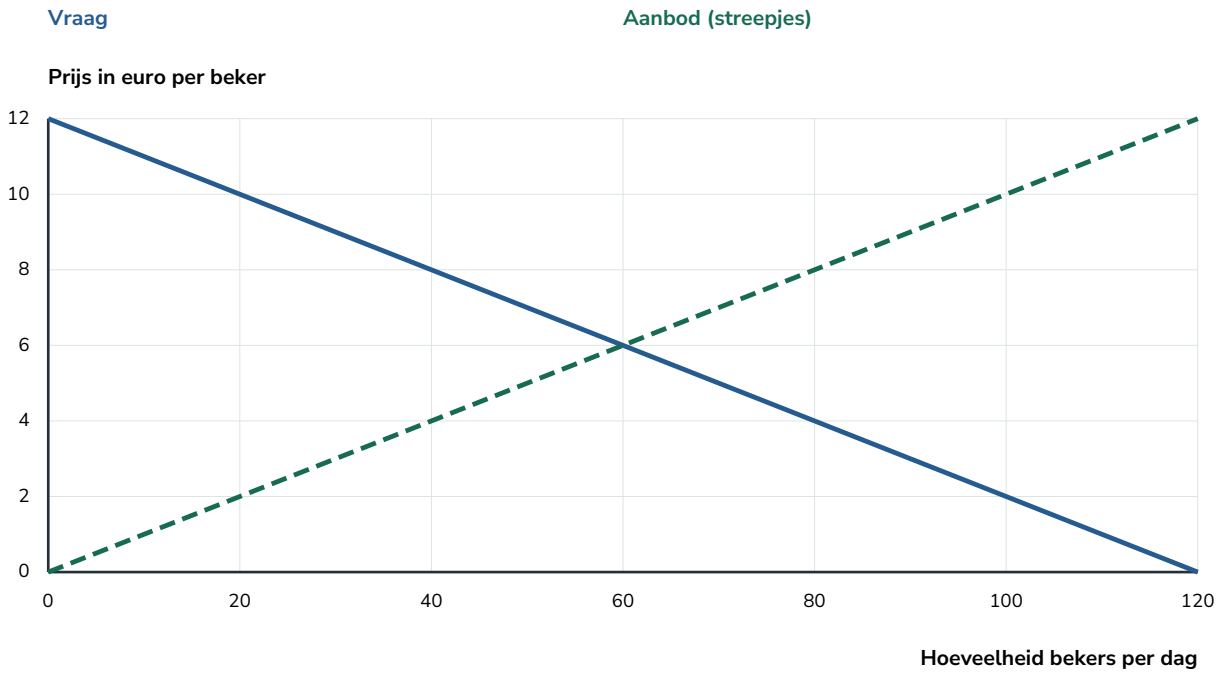
(2) In een tweede situatie verandert alleen de marktprijs van € 6 naar € 4. Bij € 4 willen kopers 80 bekers kopen, maar verkopers leveren 40 bekers. Neem bij vragen over deze situatie aan dat uitsluitend die 40 bekers daadwerkelijk worden verhandeld, aan de kopers met de hoogste betalingsbereidheid. Maak onderscheid tussen een grotere gewenste vraag en een groter werkelijk verhandeld aantal.

(3) Een advertentiecampagne kan de betalingsbereidheid verhogen. Een schoner productieproces kan de minimaal vereiste aanbiedingsprijs verlagen. Beoordeel zulke veranderingen bij een gelijk verhandeld aantal als de vraag dat uitdrukkelijk voorschrijft.

Exacte punten van de lijnen

Hoeveelheid per dag	Vraagprijs (€)	Aanbodprijs (€)
0	12	0
40	8	4
60	6	6
80	4	8
120	0	12

Markt voor herbruikbare bekers

Bron EC04-B · Laden, leren en het meer

Fictieve HELDER-oefengegevens · Oorspronkelijke context voor HELDER. Bedragen, personen, instellingen en landen zijn fictief tenzij anders vermeld.

(1) In de fictieve gemeente Waterdam veroorzaakt een transportbedrijf geluid bij omwonenden. De omwonenden hebben geen contract met het bedrijf en krijgen geen vergoeding. Een cursus fietsreparatie helpt deelnemers én vermindert uitval bij een naburige vrijwilligerswerkplaats; die werkplaats betaalt niet voor dit voordeel.

(2) Bij winning van grind uit het meer neemt een bedrijf alleen zijn eigen winningkosten en verkoopopbrengsten mee. Extra winning beschadigt een leefgebied en verlaagt de bruikbaarheid van het meer voor toekomstige inwoners. Die inwoners kunnen vandaag geen bod uitbrengen. Het bedrijf kan winst maken terwijl de maatschappelijke kosten van de laatste gewonnen hoeveelheid hoger zijn dan de maatschappelijke baten.

(3) De raad vergelijkt drie voorzieningen. Een waterkering beschermt alle bewoners in het gebied; bescherming van één extra bewoner neemt de bescherming van anderen niet weg en individuele niet-betalers zijn niet praktisch uit te sluiten. Een zwembad controleert kaartjes en kan bij drukte vol raken. Een openbare basisschool kan leerlingen administratief toelaten en heeft een beperkt aantal plaatsen; de overheid vindt brede toegang wenselijk.

Bron EC04-C · Beleidskeuzes voor de markt

Fictieve HELDER-oefengegevens · Oorspronkelijke context voor HELDER. Bedragen, personen, instellingen en landen zijn fictief tenzij anders vermeld.

(1) Voor de bekermarkt uit bron A bespreekt de raad een maximumprijs onder de evenwichtsprijs en een minimumprijs boven de evenwichtsprijs. Er is geen automatische overheidsgarantie dat overschotten worden opgekocht. Beoordeel gewenste vraag en aanbod én wat feitelijk kan worden verhandeld.

(2) Een ander voorstel is een kostprijsverhogende belasting per geproduceerde wegwerpbeker. Bij iedere mogelijke consumentenprijs blijft daardoor minder over voor de producent. Een subsidie per gerepareerde beker verlaagt juist de relevante productiekosten. Neem voor de grafische redeneringen gewone stijgende aanbodlijnen en dalende vraaglijnen aan.

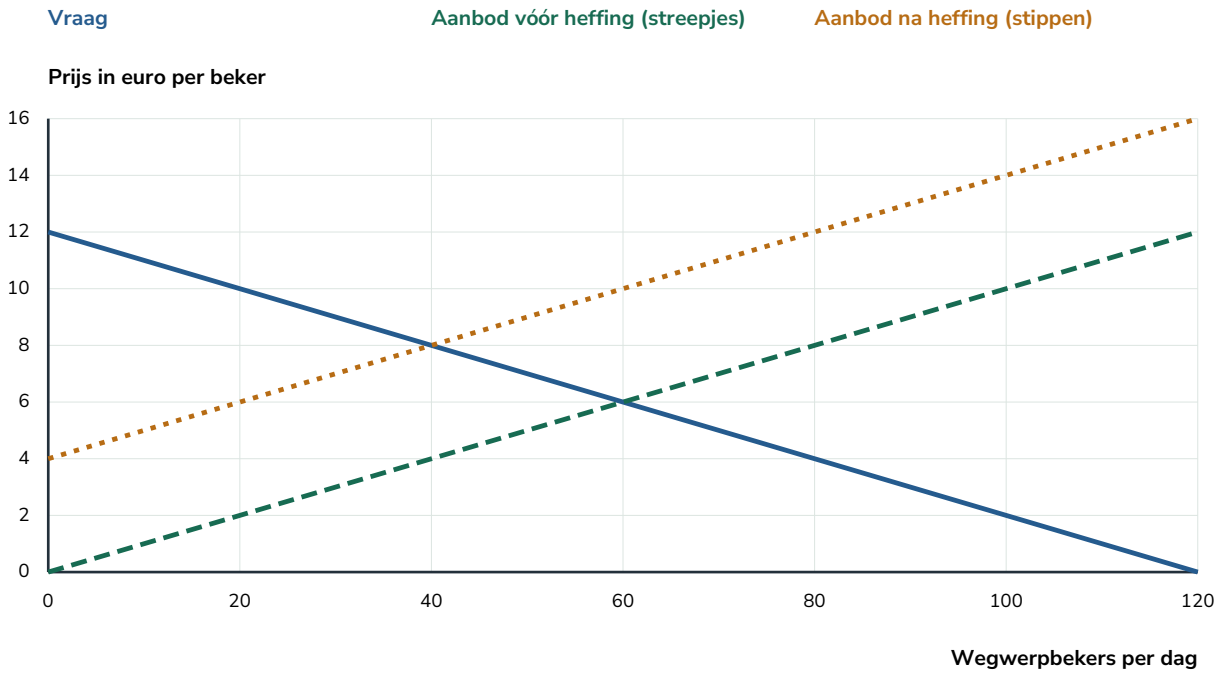
(3) Voor de grindwinning kan de overheid een productiequotum invoeren dat lager ligt dan de ongereguleerde hoeveelheid. Een quotum beperkt de toegestane productie. Het kan schade verminderen, maar garandeert zonder goede vaststelling en handhaving geen maatschappelijk optimale uitkomst. Belastingen en subsidies beïnvloeden prikkels; ze heffen niet iedere verdelingsvraag op.

(4) De tabel en grafiek hieronder geven een afzonderlijke fictieve markt voor wegwerpbekers per dag. Deze lijnen zijn niet de herbruikbare bekermarkt uit A. De vraaglijn verandert niet. De aanbodlijn na de kostprijsverhogende heffing ligt hoger dan de oorspronkelijke aanbodlijn. Alle punten zijn exacte eigen oefengegevens; lees de snijpunten af zonder nieuwe vergelijkingen op te stellen. De heffing wordt in deze figuur volledig in de relevante aanbiedingsprijzen verwerkt, terwijl vragers volgens dezelfde vraaglijn reageren.

Exacte lijnpunten: wegwerpbekers en heffing

Hoeveelheid wegwerpbekers per dag	Vraagprijs (€ per beker)	Aanbodprijs vóór heffing (€ per beker)	Aanbodprijs na heffing (€ per beker)
0	12	0	4
40	8	4	8
60	6	6	10
80	4	8	12
120	0	12	16

Een heffing op wegwerpbekers

Bron EC04-D · Een prijsafspraak en een financieel platform

Fictieve HELDER-oefengegevens · Oorspronkelijke context voor HELDER. Bedragen, personen, instellingen en landen zijn fictief tenzij anders vermeld.

(1) Drie fictieve bedrijven die gereedschap verhuren spreken buiten hun klanten om een gezamenlijke minimumhuurprijs af. Ze hebben vergelijkbare producten en zouden anders om klanten concurreren. De afspraak wordt niet gerechtvaardigd door een in de bron genoemde vrijstelling.

(2) Een fictief beleggingsplatform verzwijgt voor klanten belangrijke kosten en risico's van zijn financiële product. Een advertentie zegt dat toezicht elk verlies uitsluit. Er is geen bewijs van een depositogarantie of enig ander beschermingsstelsel in deze oefencasus.

(3) De Autoriteit Consument en Markt (ACM) houdt toezicht op concurrentie en consumentenbelangen; de Autoriteit Financiële Markten (AFM) houdt toezicht op gedrag op financiële markten. In deze leercontext onderzoek je de functie van markttoezicht, geen actuele juridische zaak of financieel advies.

Wat weet je nog?

Haal de basis op. Noteer je antwoord in een schrift of in het digitale oefenboek. De verwijzing bij de vraag vertelt welke tekst je nodig hebt.

V1 Wat betekent betalingsbereidheid? Geef een omschrijving met een eenheid.

2 punten

V2 Een koper is bereid € 9 te betalen en betaalt € 6. Beschrijf zonder te rekenen welke kant van deze ruil voor hem voordelig is.

2 punten

V3 Een fabriek en haar klant sluiten een koopcontract. Een buur heeft lawaai door de productie. Waarom is de buur in deze situatie een derde?

2 punten

V4 Kan iedere voorziening die de overheid betaalt automatisch een zuiver collectief goed worden genoemd? Verklaar.

2 punten

V5 In een concurrerende markt ligt de prijs onder de evenwichtsprijs. Vergelijk de gewenste vraag met het gewenste aanbod.

2 punten

V6 Waarom kan een gezamenlijke prijsafspraak tussen concurrenten klanten benadelen?

2 punten

4.1 Surplus zien in een marktgrafiek

Leerdoel

Ik kan consumentensurplus en producentensurplus grafisch herkennen en veranderingen verbaal verklaren.

Theorie

Surplus zien in een marktgrafiek

Ruil kan voordeel opleveren voor beide partijen. Consumentensurplus is het verschil tussen wat kopers maximaal bereid zijn te betalen en wat zij daadwerkelijk betalen. In een marktgrafiek ligt het gebied onder de vraaglijn en boven de betaalde prijs, tot de werkelijk verhandelde hoeveelheid. Je kijkt dus naar de waardering van de koper, niet naar zijn inkomen of de omzet van de verkoper.

Producentensurplus is het verschil tussen de ontvangen prijs en de minimale prijs waartegen aanbieders die eenheden willen aanbieden. In de grafiek ligt het onder de ontvangen prijs en boven de aanbodlijn, tot de werkelijk verhandelde hoeveelheid. Het surplus is niet vanzelf gelijk aan de winst: vaste kosten kunnen bijvoorbeeld buiten dit getekende voordeel vallen.

Bij gelijkblijvende betalingsbereidheid en gelijk verhandeld aantal maakt een lagere prijs het consumentensurplus groter en het producentensurplus kleiner. Een hogere betalingsbereidheid vergroot bij gelijke prijs en hoeveelheid het consumentensurplus. Lagere minimale aanbiedingsprijzen vergroten onder dezelfde voorwaarden het producentensurplus. Zonder zulke voorwaarden kunnen ook hoeveelheden veranderen; bekijk dan het hele gebied opnieuw.

Het gezamenlijke surplus toont het ruilvoordeel dat in de vraag- en aanbodlijnen is verwerkt. Het is een beperkte welvaartsmaatstaf: gevolgen voor derden, verdeling en toekomstige generaties kunnen ontbreken. Op havo beschrijf en teken je surplusgebieden; je hoeft in dit blok geen oppervlakte in euro’s uit te rekenen. Verwar een surplusgebied nooit met de rechthoek prijs maal hoeveelheid, die omzet voorstelt.

Onthoud: Teken surplus alleen over de werkelijk verhandelde eenheden; benoem welke lijn en welke prijs het gebied begrenzen.

Zie Voorbeeld 4.1 (p. 30).

1 Lees A. Welke twee grenzen bepalen het consumentensurplus bij evenwicht? Geef ook tot welke hoeveelheid het gebied loopt.

Bron: EC04-A · 2 punten

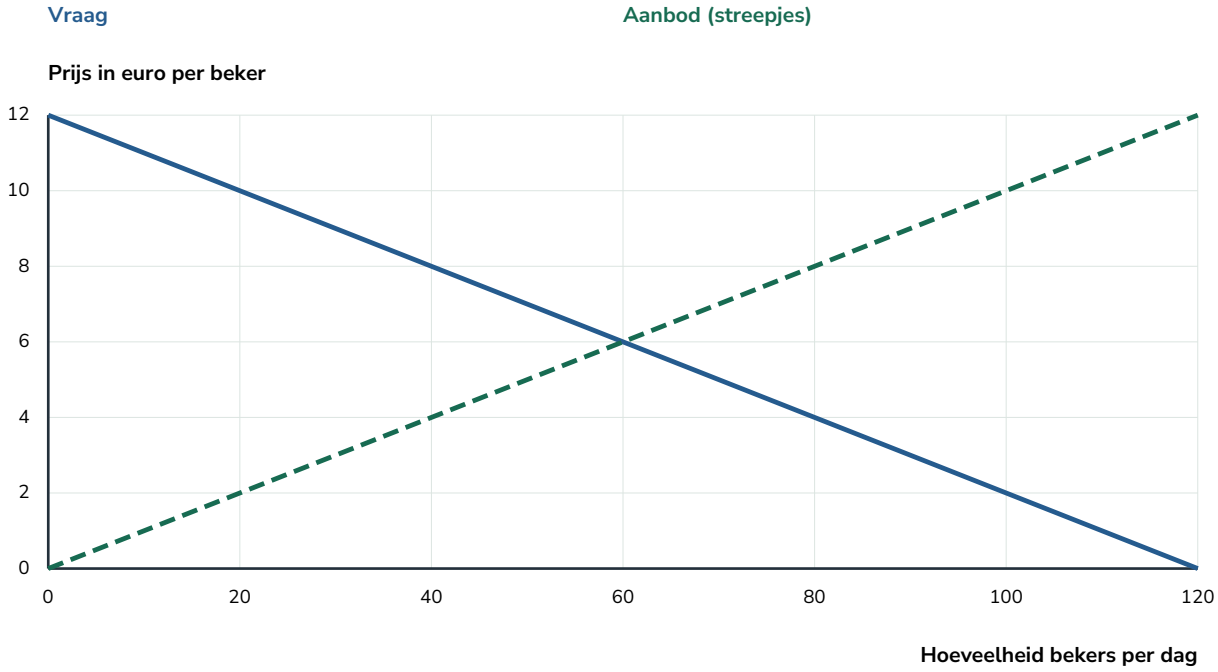
Hulp: Zoek de maximale waardering van kopers en de werkelijk betaalde prijs. Gebruik daarna het verhandelde aantal.

2 Arceer in het rooster het consumentensurplus en het producentensurplus bij het evenwicht van A. Zet CS en PS in de juiste gebieden. Bereken geen oppervlakten.

Bron: EC04-A · 3 punten

Hulp: Trek eerst de horizontale prijslijn van € 6. De koper zit boven die lijn, de producent eronder.

Markt voor herbruikbare bekers

Teken op het rooster en licht je antwoord toe. Digitaal kan dit in het oefenboek.

3 Een leerling noemt de rechthoek tussen de assen, Q = 60 en P = € 6 het consumentensurplus. Leg de fout uit en benoem wat de rechthoek wél weergeeft.

Bron: EC04-A · 2 punten

4 Gebruik de tweede situatie in A. Een leerling concludeert: bij € 4 hebben alle 80 geïnteresseerde kopers consumentensurplus. Beoordeel dit met de daadwerkelijke hoeveelheid.

Bron: EC04-A · 2 punten

5 Een schoner productieproces verlaagt de minimale aanbiedingsprijzen. De marktprijs en de verhandelde hoeveelheid blijven in deze vraag gelijk. Welke verandering van producentensurplus volgt?

Bron: EC04-A · 2 punten

A. Het wordt groter doordat de afstand tot de minimaal vereiste prijs toeneemt.

B. Het wordt kleiner doordat de betaalde consumentenprijs gelijk blijft.

C. Het blijft gelijk omdat het aantal verkochte eenheden gelijk blijft.

D. Het wordt gelijk aan de omzet omdat het proces schoner is.

6 Een fictieve buurtwinkel verkoopt 20 broodjes voor dezelfde prijs als gisteren. Vandaag stijgt de betalingsbereidheid van alle 20 kopers, terwijl de minimale aanbiedingsprijzen gelijk blijven. Leg uit wat er met CS en PS gebeurt en of dit bewijst dat de totale maatschappelijke welvaart stijgt.

3 punten

4.2 Externe effecten en toekomstige generaties

Leerdoel

Ik kan marktfalen door externe effecten en het negeren van toekomstige generaties verklaren.

Theorie

Externe effecten en toekomstige generaties

Een extern effect is een gevolg van productie of consumptie voor anderen dat niet via de prijs of een overeenkomst wordt verrekend. Een negatief extern effect, zoals niet vergoede geluidsoverlast, maakt de maatschappelijke kosten hoger dan de kosten die de beslisser meeneemt. Een positief extern effect, zoals kennis waar anderen zonder vergoeding van profiteren, maakt de maatschappelijke baten groter dan de private baten.

De markt stemt besluiten af op de kosten en voordelen die partijen zelf ervaren. Als een bedrijf schade aan derden niet betaalt, kan het meer produceren dan maatschappelijk wenselijk is. Als een deelnemer niet alle voordelen van scholing ontvangt, kan er juist minder scholing worden gekocht dan maatschappelijk wenselijk is. Benoem steeds wie beslist, wie buiten de transactie geraakt wordt en welk gevolg buiten de prijs blijft.

Ook toekomstige generaties kunnen buiten de huidige marktbeslissing vallen. Een hulpbron nu uitputten levert de huidige producent inkomsten op, terwijl latere bewoners met verlies van natuur of productiemogelijkheden zitten. Dat zij nu geen aankoop of schadeclaim kunnen doen, betekent niet dat hun welvaart geen maatschappelijke waarde heeft. Duurzame keuzes vragen dat ook die latere gevolgen worden meegewogen.

Marktfalen betekent dat een vrije marktuitkomst niet vanzelf het maatschappelijk gewenste resultaat bereikt. Een lage prijs is daarvoor geen bewijs op zichzelf. Je moet uitleggen waarom de huidige prikkels kosten of baten onvoldoende verwerken, of waarom marktmacht de uitkomst beïnvloedt. Een groter gezamenlijk CS en PS kan samengaan met grotere milieuschade die niet in de lijnen is verwerkt.

Onthoud: Schrijf de keten: niet verrekend gevolg → private en maatschappelijke afweging verschillen → hoeveelheid of prijs kan maatschappelijk onwenselijk zijn.

Zie Voorbeeld 4.2 (p. 31).

1 Waarom is de geluidsoverlast in B een negatief extern effect? Noem twee kenmerken.

Bron: EC04-B · 2 punten

Hulp: Het woord negatief zegt dat er schade is; extern zegt waar de schade in de economische afweging ontbreekt.

2 Leg uit waarom het niet betaalde voordeel van de reparatiecursus tot te weinig deelname kan leiden.

Bron: EC04-B · 3 punten

Hulp: Vergelijk de baten die een deelnemer zelf ontvangt met alle baten voor de samenleving.

3 De grindwinner zegt: mijn bedrijf maakt winst, dus de laatste gewonnen hoeveelheid verhoogt de welvaart. Beoordeel dit op basis van B.

Bron: EC04-B · 3 punten

4 Een koper betaalt meer voor een beker, waardoor een andere winkel klanten verliest. Er is geen andere schade in deze situatie. Waarom is die gewone prijs- en concurrentieverandering op zichzelf geen extern effect zoals de geluidsoverlast in B?

Bron: EC04-B · 2 punten

5 Welke redenering beschrijft het probleem voor toekomstige generaties het best?

Bron: EC04-B · 2 punten

A. Latere bewoners hebben geen inkomen in de bron, dus hun welvaart is per definitie nul.

B. Huidige beslissers verwerken toekomstig verlies onvoldoende en kunnen de hulpbron te veel gebruiken.

C. Elke winstgevende winning is duurzaam zolang de verkoopprijs positief blijft.

D. Een toekomstige generatie kan altijd vandaag concurreren door meer te bieden.

6 Een fictieve sportvereniging plant bomen. Ook voorbijgangers genieten zonder te betalen van verkoeling; de vereniging kijkt alleen naar schaduw voor haar eigen leden. Leg uit hoe dit een aanleiding voor een subsidie kan zijn en noem een grens aan deze redenering.

3 punten

4.3 Collectieve en quasi-collectieve voorzieningen

Leerdoel

Ik kan verklaren waarom de overheid collectieve en quasi-collectieve goederen organiseert of de markt voorwaarden geeft.

Theorie

Collectieve en quasi-collectieve voorzieningen

Bij een zuiver collectief goed zijn individuele gebruikers niet praktisch uit te sluiten en doet gebruik door de één geen afbreuk aan gebruik door de ander: het goed is niet-uitsluitbaar en niet-rivaliserend. Denk in een gegeven casus aan bescherming door een waterkering. Een marktverkoper kan moeilijk een prijs afdwingen bij ieder individu, terwijl niet-betalers wel voordeel genieten. Daardoor kan vrijwillige betaling onvoldoende productie opleveren.

Quasi-collectieve goederen kunnen in technisch opzicht individueel geleverd worden: uitsluiting is mogelijk en gebruik kan rivaliserend zijn. Toch organiseert of financiert de overheid ze geheel of gedeeltelijk vanwege toegankelijkheid, kansen, positieve externe effecten of andere maatschappelijke doelen. Een schoolplaats of zwemles is bijvoorbeeld beperkt en toelating kan worden gecontroleerd; publieke financiering verandert die kenmerken niet vanzelf.

De overheid kan zelf produceren, inkopen bij een bedrijf, subsidiëren of voorwaarden stellen aan levering door de markt. Dat zijn verschillende keuzes. Bij inkopen en reguleren blijft een private aanbieder mogelijk de feitelijke producent. Beoordeel welke prikkel of toegangsbarrière het beleid probeert te veranderen en welke informatie nodig is om de kwaliteit te bewaken.

Een gemeenschappelijk gebruikt product is niet automatisch collectief. Een druk zwembad heeft een beperkte capaciteit en kaartjescontrole; het woord openbaar alleen beslist dus niets. Omgekeerd betekent een collectief karakter niet dat onbeperkt budget verstandig is. Ook de overheid moet schaarse middelen verdelen en de baten, kosten en uitvoering van een voorziening beoordelen.

Onthoud: Gebruik uitsluitbaarheid en rivaliteit voor het karakter van een goed; maatschappelijke doelen verklaren waarom de overheid erbij betrokken raakt.

Zie Voorbeeld 4.3 (p. 32).

1 Toon met twee kenmerken uit B aan dat de waterkering een zuiver collectief goed is.

Bron: EC04-B · 2 punten

Hulp: Beantwoord apart: kun je niet-betalers weren, en gaat gebruik ten koste van een andere gebruiker?

2 Leg uit waarom vrijwillige individuele betaling voor de waterkering onvoldoende opbrengst kan opleveren.

Bron: EC04-B · 2 punten

Hulp: Vergelijk het belang van alle beschermde bewoners samen met de betalingsprikkel van één bewoner.

3 Is het zwembad in B zuiver collectief? Leg uit met kaartjes en capaciteit.

Bron: EC04-B · 2 punten

4 Waarom kan de overheid de basisschool in B als quasi-collectieve voorziening financieren, hoewel toelating controleerbaar is?

Bron: EC04-B · 2 punten

5 De gemeente laat een bedrijf zwemlessen geven en betaalt lessen voor kinderen uit lage inkomensgroepen. Welke uitspraak is het best?

Bron: EC04-B · 2 punten

A. De lessen zijn nu niet-rivaliserend omdat de gemeente betaalt.

B. De overheid heeft door de subsidie automatisch ieder kwaliteitsrisico opgelost.

C. De uitvoering kan privaat zijn terwijl de overheid toegang met financiering beïnvloedt.

D. Iedere private uitvoerder kan uitsluitend zuiver collectieve goederen leveren.

6 Een fictieve eilandgemeente koopt een alarmsysteem dat iedereen tegelijk voor storm waarschuwt; niemand kan praktisch van het signaal worden uitgesloten. Vergelijk dit met de verkoop van stormbestendige ramen. Leg uit waarom voor het alarm publieke organisatie aannemelijker is.

3 punten

4.4 Minimumprijzen en maximumprijzen

Leerdoel

Ik kan verbaal en grafisch verklaren hoe bindende prijsgrenzen tekorten, overschotten en verdelingsvragen veroorzaken.

Theorie

Minimumprijzen en maximumprijzen

Een maximumprijs is de hoogste toegestane prijs. Alleen een maximumprijs onder de marktprijs bij evenwicht grijpt in bij het gewone marktmodel: kopers willen dan meer kopen, terwijl aanbieders minder willen leveren. Er ontstaat een vraagoverschot, ook wel tekort. Een maximumprijs boven het evenwicht bindt niet; de markt kan het bestaande evenwicht blijven bereiken.

Een minimumprijs is de laagste toegestane prijs. Een minimumprijs boven de evenwichtsprijs vergroot het gewenste aanbod en vermindert de gewenste vraag: een aanbodoverschot ontstaat. Een minimumprijs onder het evenwicht bindt niet. De overheid koopt zo'n overschot niet automatisch op; daarvoor moet de casus een aparte regeling noemen.

De gewenste hoeveelheden zijn niet dezelfde als de verhandelde hoeveelheid. Zonder extra levering kan bij een bindende maximumprijs hoogstens het aanwezige aanbod worden verkocht. Bij een minimumprijs zonder opkoopregeling kunnen verkopers niet meer verkopen dan kopers willen afnemen. Verdelen kan dan via wachtrijen, loting, selectie, kwaliteit of andere mechanismen plaatsvinden; de prijsgrens beslist niet vanzelf wie toegang krijgt.

Prijsgrenzen kunnen bedoeld zijn om kopers of aanbieders te beschermen. Daartegenover staan effecten op beschikbaarheid, kwaliteit, prikkels en de verdeling van voordelen. In een havo-verklaring teken of beschrijf je de grens en lees je de gewenste hoeveelheden in een gegeven grafiek; je berekent hier geen nieuwe beleidsfuncties. Controleer eerst of de grens echt bindend is voordat je een tekort of overschot voorspelt.

Onthoud: Maximum onder evenwicht → tekort; minimum boven evenwicht → overschot. Vermeld altijd of de grens bindt en wie werkelijk kan handelen.

Zie Voorbeeld 4.4 (p. 33).

1 De raad kiest in C een maximumprijs van € 4 in de markt van A. Beschrijf met de gegeven tabel waarom een tekort ontstaat; bereken de omvang niet.

Bron: EC04-A, EC04-C · 2 punten

Hulp: Lees vraag en aanbod bij € 4 en vergelijk de grens met € 6.

2 Neem een minimumprijs van € 8 in A. Lees de gewenste hoeveelheden af en verklaar of de markt een tekort of overschot heeft.

Bron: EC04-A, EC04-C · 2 punten

Hulp: Dezelfde prijs correspondeert met twee hoeveelheden. Kijk welke lijn de kopers en welke de verkopers beschrijft.

3 Een maximumprijs wordt vastgesteld op € 10 in A. Wat gebeurt er in het eenvoudige marktmodel?

Bron: EC04-A · 2 punten

A. De grens bindt niet; het evenwicht kan € 6 en 60 bekers blijven.

B. Alle kopers gaan € 10 betalen en het aanbod wordt onbeperkt.

C. Er ontstaat een tekort omdat iedere maximumprijs het aanbod beperkt.

D. Er ontstaat een overschot omdat een maximumprijs altijd boven de marktprijs ligt.

4 Bij een minimumprijs van € 8 zegt een verkoper dat hij zijn volledige aanbod van 80 bekers zal verkopen. Gebruik C om die conclusie te beoordelen.

Bron: EC04-A, EC04-C · 2 punten

5 Leg uit waarom een lage wettelijke maximumprijs niet automatisch betekent dat alle lage inkomens het product ook werkelijk kunnen kopen.

Bron: EC04-C · 2 punten

6 Een fictieve festivalorganisatie begrenst de prijs van drinkwater beneden het gegeven concurrerende evenwicht. Verkopers verminderen hun leveringen. Geef één maatregel die beschikbaarheid kan verbeteren en leg uit waarom alleen prijsbegrenzing het doel niet garandeert.

3 punten

4.5 Belastingen, subsidies en productiequota

Leerdoel

Ik kan beleidsinstrumenten grafisch en verbaal verbinden met prikkels, productie en externe effecten.

Theorie

Belastingen, subsidies en productiequota

Een kostprijsverhogende belasting per eenheid maakt productie voor de aanbieder duurder. Bij dezelfde consumentenprijs blijft minder opbrengst na belasting over; om dezelfde hoeveelheid te leveren is een hogere consumentenprijs nodig. In het gewone vraag-aanboddiagram verschuift de relevante aanbodlijn omhoog/naar links. Bij een dalende vraaglijn en stijgende aanbodlijn wordt de evenwichtshoeveelheid kleiner en de consumentenprijs hoger.

Een kostprijsverlagende subsidie per eenheid werkt omgekeerd: de producent ontvangt naast de betaling van de klant een bijdrage. Hij kan bij dezelfde consumentenprijs meer aanbieden; de relevante aanbodlijn verschuift omlaag/naar rechts. Onder dezelfde gewone modelvoorwaarden stijgt de hoeveelheid en daalt de consumentenprijs. De subsidie kost de overheid middelen en kan productie stimuleren die zonder maatschappelijke baten onwenselijk is.

Een productiequotum begrenst de toegestane hoeveelheid. Alleen een quotum lager dan de ongereguleerde hoeveelheid is bindend. Het kan externe schade door overproductie beperken, maar geeft geen automatische garantie dat precies de maatschappelijk gewenste hoeveelheid wordt bereikt. Toewijzing en handhaving van rechten bepalen mede wie kan produceren en welke schaarstewinsten ontstaan.

Beleid kan private prikkels beter bij maatschappelijke kosten en baten laten aansluiten. Een heffing op schade belast de schadelijke activiteit; een subsidie op een positief extern effect beloont die activiteit. Het is te eenvoudig om te zeggen dat iedere belasting welvaart verlaagt of iedere subsidie welvaart verhoogt. De uitkomst hangt af van het probleem, de hoogte, de uitvoering en niet gemeten effecten. Havo vraagt hier een grafische of verbale keten, geen algebraïsche berekening van een nieuw beleidsevenwicht.

Onthoud: Verbind instrument → kosten of beperking → reactie aanbod/hoeveelheid → maatschappelijk doel; controleer ook de neveneffecten.

Zie Voorbeeld 4.5 (p. 34).

1 Lees de wegwerpbekerfiguur in C. Geef vóór en na de heffing het snijpunt van vraag en aanbod (hoeveelheid en consumentenprijs). Verklaar daarna via de kostprijs waarom het nieuwe evenwicht minder bekers en een hogere consumentenprijs heeft. Stel geen nieuwe vergelijkingen op.

Bron: EC04-C · 2 punten

Hulp: Lees eerst waar de vraaglijn de aanbodlijn vóór de heffing kruist en daarna waar zij de aanbodlijn na de heffing kruist. Benoem bij beide snijpunten de horizontale hoeveelheid en verticale prijs. Verbind de verandering vervolgens met de hogere kostprijs.

2 Leg uit waarom de reparatiesubsidie uit C de consumentenprijs kan verlagen hoewel de subsidie aan de producent wordt betaald.

Bron: EC04-C · 3 punten

Hulp: Wie de betaling ontvangt en wie voordeel heeft hoeven niet dezelfde partij te zijn; volg de verandering van het aanbod.

3 Een quotum op grindwinning ligt boven de ongereguleerde productie. Heeft dit quotum in het eenvoudige model onmiddellijk effect op de hoeveelheid? Verklaar.

Bron: EC04-B, EC04-C · 2 punten

4 De raad wil schade aan het meer beperken. Leg uit waarom een bindend productiequotum daaraan kan bijdragen en waarom een exacte maatschappelijke optimumclaim te sterk is.

Bron: EC04-B, EC04-C · 2 punten

5 Welk beleidsargument past het best bij de positieve externe effecten van de reparatiecursus uit B?

Bron: EC04-B, EC04-C · 2 punten

A. Een maximumprijs maakt de maatschappelijke baten van de cursus automatisch nul.

B. Een belasting is altijd nodig omdat cursussen private opbrengsten hebben.

C. Een productiequotum boven de feitelijke deelname dwingt vanzelf extra deelname af.

D. Een doelgerichte subsidie kan de private prikkel dichter bij de maatschappelijke baten brengen.

6 In een fictieve regio veroorzaakt de productie van een grondstof ernstige niet vergoede watervervuiling. Een bestuur wil een productiesubsidie geven om de verkoopprijs te verlagen. Geef een economische kritiek en beschrijf één beter passend instrument.

3 punten

4.6 Marktmacht en markttoezicht

Leerdoel

Ik kan de functies van ACM, AFM en kartelverboden verbinden met concurrentie, consumentenbelangen en welvaart.

Theorie

Marktmacht en markttoezicht

Marktmacht is het vermogen van een aanbieder om de marktuitkomst, bijvoorbeeld de prijs, te beïnvloeden. Een groot marktaandeel kan daarop wijzen, maar je moet ook toetredingsbarrières en alternatieven bekijken. Misbruik of het gezamenlijk uitschakelen van concurrentie kan een hogere prijs en lagere hoeveelheid opleveren dan bij effectieve concurrentie. Een prijsstijging alleen bewijst nog geen kartel; kosten of schaarste kunnen ook veranderen.

Een kartel is een afspraak tussen concurrenten die de concurrentie beperkt, bijvoorbeeld afspraken over prijzen of marktverdeling. Daardoor volgen bedrijven niet meer onafhankelijk de prikkel om elkaar met een beter aanbod te beconcurreren. Een kartelverbod en handhaving daarvan beogen die prikkel te beschermen. Toezicht is dus geen algemene verplichting dat alle prijzen zo laag mogelijk moeten zijn, maar een manier om marktwerking en consumentenbelangen te bewaken.

De ACM houdt in deze leercontext toezicht op concurrentie en consumentenbelangen. De AFM richt zich op het gedrag op financiële markten, waaronder betrouwbare informatie aan financiële klanten. Zij hebben verschillende accenten. Bij een vraag over een casus benoem je eerst het probleem: een prijsafspraak tussen concurrenten, misleidende consumenteninformatie of gedrag bij een financieel product. Kies dan de relevante toezichtsfunctie.

Toezicht vermindert bepaalde risico's van marktfalen, maar maakt geen product automatisch veilig of winstgevend. Meer prijsconcurrentie kan het consumentensurplus vergroten, terwijl de bredere welvaart ook afhangt van kwaliteit, externe effecten en uitvoering. Verwar het beschermen van goede marktvoorwaarden daarom niet met het garanderen van elke individuele uitkomst of het uitsluiten van alle beleggingsverliezen.

Onthoud: Benoem eerst het marktprobleem en daarna de toezichtsfunctie. Een toezichthouder garandeert geen rendement.

Zie Voorbeeld 4.6 (p. 35).

1 Waarom is de gezamenlijke minimumhuurprijs in D een concurrentiebeperkende afspraak?

Bron: EC04-D · 2 punten

Hulp: Vergelijk onafhankelijk concurreren met gezamenlijk een prijsgrens afspreken.

2 Koppel de twee problemen in D aan de meest directe toezichtsfunctie: de huurprijsafspraak en het verzwijgen van beleggingskosten.

Bron: EC04-D · 2 punten

Hulp: Let op het verschil tussen concurrentie tussen aanbieders en de verkoop van een financieel product.

3 Alle verhuurders verhogen tegelijk hun prijs na een sterke stijging van inkoopkosten. Er is geen bewijs van overleg. Mag je alleen uit de gelijktijdige stijging een kartel concluderen? Leg uit.

2 punten

4 Beoordeel de advertentieclaim in D dat toezicht elk beleggingsverlies uitsluit.

Bron: EC04-D · 2 punten

5 Een verboden prijsafspraak verdwijnt en bedrijven gaan bij gelijkblijvende kosten en kwaliteit sterker op prijs concurreren. Wat kan voor kopers verbeteren?

Bron: EC04-D · 2 punten

A. Kopers krijgen zeker allemaal hetzelfde inkomen.

B. Een lagere prijs kan bij dezelfde betalingsbereidheid het consumentensurplus vergroten.

C. Het producentensurplus wordt zonder voorwaarden gelijk aan nul.

D. Alle externe effecten verdwijnen omdat er meer concurrentie is.

6 Een fictieve onlinewinkel heeft het grootste marktaandeel, maar twee rivalen kunnen snel uitbreiden en klanten kunnen gemakkelijk overstappen. Een leerling noemt iedere hoge prijs misbruik. Welke twee aanvullende aspecten moet hij beoordelen?

2 punten

Test jezelf · 4

Werk zonder hints of antwoordmodellen. Gebruik alleen de nieuwe toetsbronnen die bij de vragen staan. Richttijd: 45 minuten. De toets telt 26 punten. Noteer bij berekeningen formule, invulling en eenheid; leg bij verklaringen de oorzaak-gevolgstappen uit. Een gewone rekenmachine mag. De modellen staan apart in het antwoordenboek.

Gebruik de antwoorden pas na het maken. Beoordeel open antwoorden met de criteria; een goede formulering kan verschillen van het model.

Bron EC04-T · Toets: deelbakfietsen in Nieuwveen

Fictieve HELDER-oefengegevens · Oorspronkelijke context voor HELDER. Bedragen, personen, instellingen en landen zijn fictief tenzij anders vermeld.

(1) Nieuwveen heeft een fictieve concurrerende markt voor ritten met deelbakfietsen. De vraaglijn geeft de betalingsbereidheid en de aanbodlijn de minimale aanbiedingsprijs. Het evenwicht is 50 ritten per dag tegen € 5. Alle lijnen en aantallen zijn eigen oefengegevens. Zonder aanvullend gegeven zijn er geen externe effecten in deze marktgrafiek.

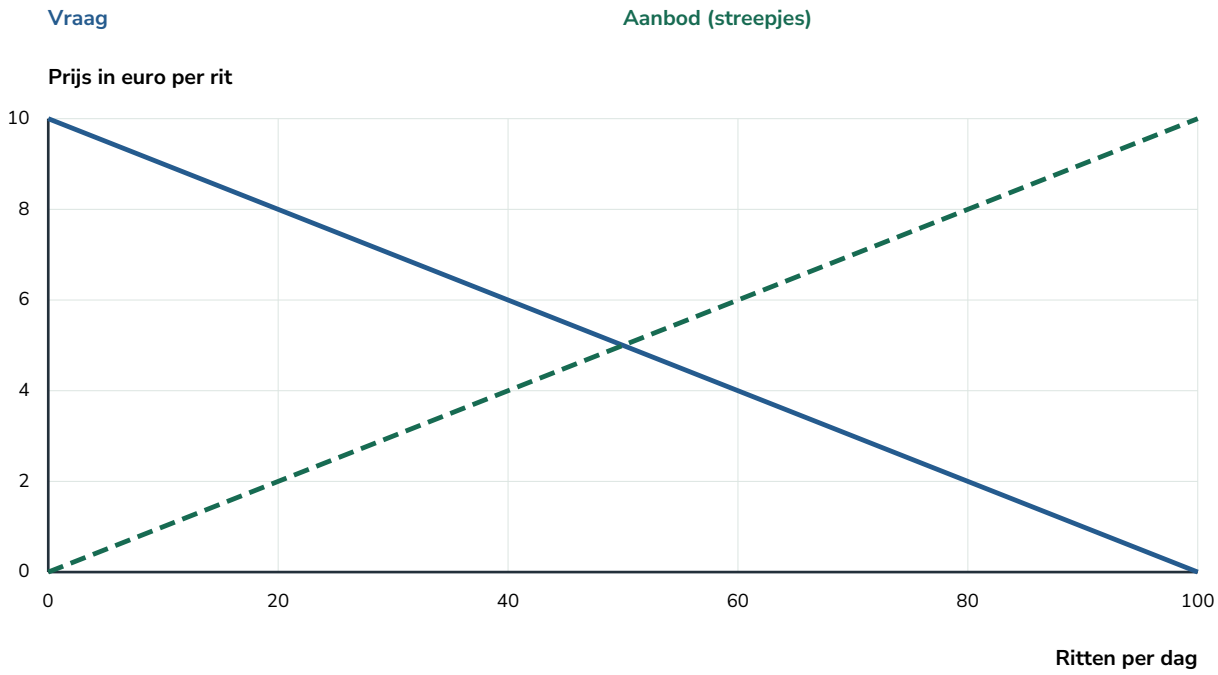
(2) Een uitbreiding van de markt maakt 70 ritten mogelijk. Het gezamenlijke consumentensurplus en producentensurplus is dan volgens een onderzoek groter. Het onderzoek heeft geluidsoverlast, verkeersonveiligheid en vrije tijd niet gemeten.

(3) De gemeente stelt daarnaast een verplichte maximumprijs vast die lager is dan € 5. Zij bouwt geen extra capaciteit en verleent in deze situatie geen subsidie. Andere afzonderlijk te beoordelen voorstellen zijn een kostprijsverhogende heffing op dieselbezorging, een subsidie per gerepareerde fiets en een bindend quotum op dieselbezorgritten.

Exacte punten markt deelbakfietsen

Ritten per dag	Vraagprijs (€)	Aanbodprijs (€)
0	10	0
30	7	3
50	5	5
70	3	7
100	0	10

Markt voor deelbakfietsritten

Bron EC04-U · Toets: natuurpark en bezorgers

Fictieve HELDER-oefengegevens · Oorspronkelijke context voor HELDER. Bedragen, personen, instellingen en landen zijn fictief tenzij anders vermeld.

(1) Een fictieve landbouwonderneming gebruikt een middel dat haar kosten verlaagt, maar insecten in het naastgelegen natuurpark beschadigt. Bezoekers en toekomstige bewoners krijgen geen vergoeding. De onderneming telt uitsluitend haar eigen kosten en opbrengsten.

(2) De gemeente onderhoudt straatverlichting: voorbijgangers kunnen niet praktisch individueel van het licht worden uitgesloten en een extra voorbijganger vermindert het licht voor anderen niet. Zij financiert ook zwemlessen met toegangsbewijzen en beperkte lesplaatsen om kinderen kansen te geven.

(3) Twee bezorgbedrijven spreken samen af geen klanten over te nemen en dezelfde hoge ritprijs te vragen. Een financiële tussenpersoon presenteert een riskante belegging vervolgens als risicoloos, zonder onderbouwing. Een politicus zegt dat het toezicht een gegarandeerd hoog rendement oplevert.

Vragen

1 Benoem in de marktfiguur van T het consumentensurplus bij het evenwicht. Geef de begrenzing, geen berekening.

Bron: EC04-T · 2 punten

2 De minimale aanbiedingsprijzen voor de eerste 50 ritten dalen; prijs en hoeveelheid blijven in deze vraag gelijk. Verklaar het effect op PS en leg uit waarom T geen volledige welvaartsconclusie toestaat.

Bron: EC04-T · 2 punten

3 Verklaar bij U waarom winst van de landbouwonderneming geen bewijs is dat haar extra gebruik van het middel maatschappelijk wenselijk is.

Bron: EC04-U · 3 punten

4 Wie kan bij U in de huidige marktbeslissing onvoldoende vertegenwoordigd zijn, en via welke economische route?

Bron: EC04-U · 2 punten

5 Vergelijk straatverlichting met zwemlessen in U. Classificeer beide en onderbouw met technische kenmerken.

Bron: EC04-U · 3 punten

6 Waarom kan marktfinanciering van straatverlichting via vrijwillige bijdragen tekortschieten?

Bron: EC04-U · 2 punten

7 Wat zijn de gevolgen van de maximumprijs beneden € 5 in T voor gewenste vraag, gewenst aanbod en beschikbaarheid?

Bron: EC04-T · 2 punten

8 Een alternatief stelt een minimumprijs beneden € 5 in T. Welke uitspraak is juist?

Bron: EC04-T · 2 punten

A. Er ontstaat altijd een aanbodoverschot, ongeacht de hoogte van de minimumprijs.

B. Er wordt automatisch meer verkocht omdat een minimumprijs een verkoopgarantie is.

C. De minimumprijs is niet bindend en het bestaande evenwicht kan blijven gelden.

D. De overheid moet door een minimumprijs automatisch alle aangeboden ritten opkopen.

9 Vergelijk afzonderlijk de dieselheffing en de reparatiesubsidie uit T. Geef voor elk de richting van de relevante aanbodverschuiving en van de evenwichtshoeveelheid.

Bron: EC04-T · 2 punten

10 Het quotum op dieselbezorging in T is lager dan de ongereguleerde hoeveelheid. Leg uit welk probleem het kan verminderen en welke informatie voor een optimumclaim ontbreekt.

Bron: EC04-T · 2 punten

11 Koppel in U de afspraak tussen bezorgers en de riskante belegging aan ACM of AFM en hun relevante functie.

Bron: EC04-U · 2 punten

12 Beoordeel de uitspraak in U dat toezicht een gegarandeerd hoog rendement oplevert.

Bron: EC04-U · 2 punten

Terugkijken op je leerdoelen

Lees elk leerdoel terug. Noteer: zelfstandig gelukt, nog hulp nodig of opnieuw oefenen. Geef steeds een vraagnummer als bewijs.

4.1 - Ik kan consumentensurplus en producentensurplus grafisch herkennen en veranderingen verbaal verklaren.

4.2 - Ik kan marktfalen door externe effecten en het negeren van toekomstige generaties verklaren.

4.3 - Ik kan verklaren waarom de overheid collectieve en quasi-collectieve goederen organiseert of de markt voorwaarden geeft.

4.4 - Ik kan verbaal en grafisch verklaren hoe bindende prijsgrenzen tekorten, overschotten en verdelingsvragen veroorzaken.

4.5 - Ik kan beleidsinstrumenten grafisch en verbaal verbinden met prikkels, productie en externe effecten.

4.6 - Ik kan de functies van ACM, AFM en kartelverboden verbinden met concurrentie, consumentenbelangen en welvaart.

Arceer opnieuw één CS- en PS-gebied en controleer de werkelijk verhandelde hoeveelheid.

Schrijf bij een extern effect precies op wie voordeel of schade heeft en waarom de prijs dat niet verwerkt.

Herhaal één beleidsvraag met de keten instrument → prikkel → hoeveelheid → maatschappelijk gevolg en controleer of de grens bindend is.

Voorbeeld 4.1

Vergelijk CS vóór en na een hogere betalingsbereidheid, bij dezelfde prijs en dezelfde 60 verhandelde bekers.

Bron: EC04-A

1. Vraag begrijpen

Vergelijk CS vóór en na een hogere betalingsbereidheid, bij dezelfde prijs en dezelfde 60 verhandelde bekers.

2. Gegevens selecteren

De marktprijs blijft € 6; het aantal blijft 60; alleen de vraaglijn komt hoger te liggen.

3. Aanpak kiezen

CS wordt begrensd door de vraaglijn en betaalde prijs. Houd de andere gegevens vast.

4. Uitwerken

De vraaglijn ligt hoger, de prijslijn blijft gelijk. Boven de prijslijn komt bij elk van de 60 bekers meer ruilvoordeel voor de koper; het CS-gebied wordt groter.

5. Controleren

Verwar een hogere waardering niet met een hogere betaling. Je kunt geen uitspraak over externe effecten doen op basis van deze lijnen.

Antwoord

Het consumentensurplus stijgt: bij gelijkblijvende prijs en hoeveelheid neemt de afstand tussen betalingsbereidheid en prijs toe.

Voorbeeld 4.2

Verklaar waarom de winstgevende grindwinning toch te veel productie kan opleveren.

Bron: EC04-B

1. Vraag begrijpen

Verklaar waarom de winstgevende grindwinning toch te veel productie kan opleveren.

2. Gegevens selecteren

Het bedrijf telt eigen winningskosten; natuurverlies en toekomstige bruikbaarheid staan buiten zijn afweging.

3. Aanpak kiezen

Vergelijk private kosten met maatschappelijke kosten en koppel dat aan de productieprikkel.

4. Uitwerken

Niet betaalde natuurschade verhoogt de maatschappelijke kosten zonder de eigen kosten evenveel te verhogen. Het bedrijf kan daardoor winning kiezen die voor hem rendabel is terwijl de samenleving per extra hoeveelheid meer schade dan baten heeft.

5. Controleren

Noem schade aan derden en aan latere bewoners; alleen het woord milieu is geen volledige verklaring.

Antwoord

De niet verrekende schade maakt de private productieprikkel te groot ten opzichte van de maatschappelijke afweging.

Voorbeeld 4.3

Verklaar waarom een door de gemeente betaald zwembad geen zuiver collectief goed is.

Bron: EC04-B

1. Vraag begrijpen

Verklaar waarom een door de gemeente betaald zwembad geen zuiver collectief goed is.

2. Gegevens selecteren

Er zijn toegangsbewijzen; bij drukte raakt de capaciteit vol.

3. Aanpak kiezen

Het technische karakter volgt uit uitsluitbaarheid en rivaliteit, niet uit de financier.

4. Uitwerken

Een niet-betaler kan bij de ingang worden geweerd. Een extra bezoeker gebruikt een schaarse plaats. Beide kenmerken passen niet bij een zuiver collectief goed. Publieke financiering kan wel bedoeld zijn om toegang te verbeteren.

5. Controleren

Noem beide kenmerken en scheid de definitie van het beleidsmotief.

Antwoord

Het zwembad is uitsluitbaar en bij drukte rivaliserend; publieke financiering kan het tot een quasi-collectieve voorziening maken.

Voorbeeld 4.4

Verklaar of een maximumprijs van € 10 een tekort veroorzaakt.

Bron: EC04-A

1. Vraag begrijpen

Verklaar of een maximumprijs van € 10 een tekort veroorzaakt.

2. Gegevens selecteren

Het vrije evenwicht is € 6 en 60 bekers; de wettelijke bovengrens is € 10.

3. Aanpak kiezen

Een maximumprijs grijpt alleen in wanneer de bestaande evenwichtsprijs boven de grens ligt.

4. Uitwerken

Omdat € 6 lager is dan € 10 mogen kopers en verkopers op de oorspronkelijke prijs handelen. De wet hoeft de prijs niet omlaag te drukken.

5. Controleren

Ga niet af op het woord maximum; vergelijk de grens steeds met het evenwicht.

Antwoord

De maximumprijs is niet bindend en veroorzaakt in dit model geen tekort.

Voorbeeld 4.5

Leg uit hoe een kostprijsverhogende belasting de markt voor wegwerpbekers beïnvloedt.

Bron: EC04-C

1. Vraag begrijpen

Leg uit hoe een kostprijsverhogende belasting de markt voor wegwerpbekers beïnvloedt.

2. Gegevens selecteren

De belasting wordt per geproduceerde eenheid geheven; vraag daalt met de prijs en aanbod stijgt met de prijs.

3. Aanpak kiezen

Een hogere kostprijs verplaatst het aanbod, niet de betalingsbereidheid van kopers.

4. Uitwerken

Bij iedere consumentenprijs leveren aanbieders minder. De aanbodlijn verschuift omhoog/links. Het nieuwe snijpunt ligt bij een hogere consumentenprijs en een kleinere hoeveelheid.

5. Controleren

Een stijging langs de oude aanbodlijn is niet hetzelfde als deze kostenverschuiving. Bereken geen beleidsfuncties.

Antwoord

De belasting verschuift de aanbodlijn omhoog/links; consumentenprijs stijgt en hoeveelheid daalt onder de gegeven gewone modelvoorwaarden.

Voorbeeld 4.6

Leg uit waarom de prijsafspraak aanleiding geeft voor concurrentietoezicht en geen garantie voor een vaste consumentenprijs.

Bron: EC04-D

1. Vraag begrijpen

Leg uit waarom de prijsafspraak aanleiding geeft voor concurrentietoezicht en geen garantie voor een vaste consumentenprijs.

2. Gegevens selecteren

Drie concurrenten spreken samen een minimumhuurprijs af.

3. Aanpak kiezen

Concurrentietoezicht beschermt onafhankelijke concurrentie, niet een door de toezichthouder gegarandeerde goedkoopste prijs.

4. Uitwerken

De afspraak beperkt de prikkel om te onderbieden en kan huurprijzen hoger houden. Optreden tegen de afspraak kan prijsconcurrentie herstellen. Prijzen mogen daarna nog op kosten en schaarste reageren.

5. Controleren

Noem de ACM-functie en vermijd een belofte dat alle prijzen altijd dalen.

Antwoord

De ACM-functie is het beschermen van concurrentie tegen de kartelafspraak; na handhaving blijven gewone marktveranderingen mogelijk.

Bronnen en verantwoording

De officiële kaders zijn gecontroleerd op 6 oktober 2026. HELDER volgt voor examenjaar 2027 het geldende programma, niet een toekomstig conceptprogramma.

Economie havo 2027

https://www.examenblad.nl/2027/havo/vakken/maatschappijvakken/economie-havo

Syllabus economie havo 2027, versie 2, juli 2025

https://www.examenblad.nl/2027/havo/documenten/syllabus-economie-havo

Examenprogramma economie havo/vwo

https://www.examenblad.nl/2027/havo/documenten/examenprogramma-economie-vwo-havo

Toegestane hulpmiddelen havo en vwo 2027

https://www.examenblad.nl/2027/havo/documenten/toegestane-hulpmiddelen-havo-vwo-2027

Vakspecifieke informatie economie havo 2027, bijgewerkt 22 september 2026

https://www.examenblad.nl/2027/onderwerpen/vakspecifieke-informatie-economie-havo

Handreiking SE Economie havo/vwo, toegangspagina bijgewerkt 28 augustus 2026

https://www.slo.nl/handreikingen/havo-vwo/tussenpaginas/handreiking-se-economie-havo-vwo/

Handreiking schoolexamen economie havo/vwo (2012), nog gekoppeld op actuele toegangspagina

https://www.slo.nl/publish/pages/2896/handreiking-schoolexamen-economie-havo-vwo2012.pdf

Domein B Schaarste, aanvulling uit 2021, gepubliceerd 2022

https://www.slo.nl/publish/pages/18437/domeinb_schaarste_1.pdf

The ECB’s monetary policy strategy statement (2025)

https://www.ecb.europa.eu/mopo/strategy/strategy-review/ecb.strategyreview202506_strategy_statement.en.html

CvTE, syllabus economie havo 2027, versie 2 (juli 2025) · Kader voor leerdoelen en havo-afbakening; alle uitleg, situaties, cijfers en opdrachten zijn oorspronkelijk HELDER-materiaal.

De hoofdstukindeling en de oorspronkelijke teksten zijn redactionele keuzes van HELDER. De inhouds-, structuur- en vormgevingscontroles zijn intern uitgevoerd; externe vakdocentbeoordeling en leerlingproeven zijn niet uitgevoerd. Dit is een eerste complete editie, geen onafhankelijke kwaliteitscertificering.